

ИНКЛУЗИЈА У ОБРАЗОВАЊУ: РАЗМАТРАЊЕ ОГРАНИЧЕЊА, ПРЕПОЗНАВАЊЕ МОГУЋНОСТИ

Zgaga, P. (2019). *Inkluzija u obrazovanju: Razmatranje ograničenja, prepoznavanje mogućnosti*. Berlin: Peter Lang GmbH, 21 cm, 269 str.

Публикација, коју је уредио Павел Згага, чини синергију радова групе аутора, представника различитих научних дисциплина, који потичу из различитих европских регија које одликују дистинктивна обележја досадашњег развоја инклузије. Уредник сматра да је овакав, у основи мултидимензионални приступ, неопходан за ваљано разумевање појма инклузије. Инклузија се, наиме, сагледава не само из перспективе педагошке праксе, већ и друштвеног контекста и теоријских рефлексија.

Увод, чији је аутор Павел Згага, почиње кратком причом о образовању из историјске перспективе и његовом трансформисању ка инклузивном образовању. Овај лонгитудинални пресек образовања показује како се временом мењала идеја неуспеха школе и јасно се лоцира порекло инклузивног образовања у истраживањима ефикасности специјалног образовања. Ипак, инклузија у образовању је морала бити потпомогнута „спољним” процесима, политичким и културним променама, одређивањем права детета и човека. Аутор препознаје значај „духа времена” за покретање промена у образовању. Тако је серија прогресивних закона у образовању широм света успостављена у периоду после револуционарне 1968. године, док се развој правног темеља за инклузивно образовање може пратити почевши од декларације права из 1789. године до активности Унеска у неколико последњих година. Образовање је у свом трансферзалном пресеку представљено управо утврђивањем веза са културно-друштвеним процесима, политичким одлукама и другим детерминантама. Идентификовање јавне дебате у чијем су фокусу нерешени проблеми и ограничења у имплементацији инклузивног образовања, учињено је зарад упозорења на смисао дебате и важност њеног конструктивног усмеравања: неуспех треба схватити као изазов и подстицај за будући развој. Такође, аутор указује на трансформисање инклузивног

образовања, излаже скорашње и актуелне дилеме и представља најновија схватања инклузивног образовања.

У складу са поставком уредника да су неопходне три перспективе за критичку анализу која би омогућила утврђивање стварних ограничења, али и могућности за развој инклузивног образовања, књига садржи три поглавља: (1) Инклузивна педагогија, (2) Инклузивно друштво и (3) Поновно разматрање инклузије. Књигу чини укупно 10 радова.

Поглавље посвећено инклузивној педагогији почиње радом Лани Флориан у коме се истоимени приступ образовању одређује помоћу његових кључних поставки и стратегија и пореди са традиционалним приступима заснованим на индивидуалним разликама и индивидуализацији. Тако промена фокуса са онога ко учи на то *шта* и *како* се учи омогућава избегавање стигматизације, нових форми искључивања и снижених очекивања, који су пратиоци традиционалних приступа. Инклузивну педагогију Флорианова повезује и са социокултурним приступом, наглашавајући да се учење одвија у заједници.

Мојца Печек и Сунчица Мацура у свом раду полазе од позитивних искустава и позитивних ставова особа из друштвено осетљивих група према специјалном образовању, да би покренуле тему граница инклузивног образовања. Ауторке утврђују границе на теоријском и практичном плану, у оквиру система обавезног образовања и система образовања наставника, као међусобно зависних. Упозоравају на идеолошко „чистунство” и његове дихотомије, које су наводно међусобне искључиве (основна дихотомија је инклузија спрам искључивања, односно став да у инклузији не може да постоји ниједна врста искључивања). Уместо догматског приступа, који се не може бранити ни на концептуалној равни, нити је увек у најбољем интересу детета, ауторке предлажу флексибилнији приступ у коме је, уз рефлексiju, дозвољено комбиновати оно што припада различитим алтернативама.

Ирена Лесар и Мојца Жвеглич Михелич приказују резултате истраживања које су спровеле са универзитетским наставницима (укључујући асистенте и сараднике) ангажованим на студијским програмима за образовање васпитача, учитеља, наставника и школских саветника. Истичући да инклузивно образовање у Словенији још увек није задовољавајуће регулисано законом, ауторке су испитивале уверења универзитетских наставника о инклузији како би одговориле на питање да ли ова уверења представљају препреку за развој инклузивног образовања у пракси. Истражујући колико времена универзитетски наставници посвећују инклузији на својим часовима, да ли преферирају интеграцију или инклузију, шта мисле о томе ко треба да донесе најважније одлуке у вези са образовањем детета и друге аспекте става према инклузији, ауторке у закључку одговарају на основно питање које су поставиле.

Компаративну анализу инклузивног образовања у Словенији и Италији спровели су Дарја Зорц-Мавер, Аналиса Морганти и Јанез Вог-

ринц. Аутори су најпре укратко приказали системе инклузивног образовања у две државе, а потом су разматрали специфичнија питања, представљајући резултате својих истраживања у којима су учествовали наставници. Почевши од тога како наставници разумеју инклузивно образовање и шта виде као циљ инклузивног образовања за дете које има потребу за додатном подршком, како оцењују системску подршку, компетенције наставника у својој држави и сарадњу са родитељима, аутори утврђују сличности и разлике између две земље. С обзиром на то да је реч о државама које имају различиту историју инклузивног образовања, подударања су посебно индикативна када је реч о недостацима и ограничењима о којима наставници извештавају.

Поглавље *Инклузивно друштво* почиње радом Шпеле Разботник у коме ауторка указује на недостатке једнодимензионалних и редукционистичких стратегија које се спроводе у институцијама у покушајима остваривања инклузије, али и на инхерентна ограничења идеје инклузије. Ауторка се ослања на концептуални оквир интерсекционалности, парадигму оријентације на животни простор депривилегованих и уједно предлаже свеобухватан приступ у коме су рањиве групе у фокусу и у коме се не занемрују изазови, препреке и проблеми са којима се у датом периоду суочавају. У раду је представљено акционо истраживање у коме су учествовале породице код којих постоји ризик од бескућништва. Описи дотадашњих искустава ових породица јасно указују на суштинска ограничења и губитке ресурса у оквиру професионално и институционално фрагментираних, патерналистичких приступа, који не успевају да оснаже рањиве друштвене групе, нити да реструктурирају актуелне системе моћи и привилегија.

У свом раду Бојан Деклева се бави посебном врстом инклузије – оном која се тиче бескућника. Ова врста инклузије, како примећује аутор, представља предуслов за све остале форме инклузије, укључујући образовну инклузију. Своје лично и професионално искуство са особама и породицама које пролазе кроз период бескућништва, аутор користи, између осталог, као средство да прикаже промене појма бескућништва и његове осетљивости на друштвене и политичке чиниоце. Поред тога, он идентификује детерминанте појаве бескућништва, излаже статистичке податке о овом друштвеном феномену у Словенији, и шире, у Европи. Бавећи се питањима да ли је бескућништво неминовно и које би биле стратегије његовог искорењивања, утврђује кључне предуслове и ограничења у решавању овог проблема.

Последњи рад у поглављу о инклузивном друштву је рад Нине Марин која се бави избеглим особама са боравиштем у Словенији. Ауторка бира термин интеграција, као онај који се чешће појављује у релевантној литератури, и заинтересована је превасходно за питања економске интеграције, односно могућности за укључивање у тржиште рада. Један од предуслова ове врсте интеграције јесте доступност и прилагођеност

образовања потребама деце и одраслих који су избегли из различитих подручја, а најчешће из бивших југословенских република. Уз важне податке о проблему присилних миграција у свету и у Словенији, ауторка излаже уобичајену стратегију интеграције досељеника у Словенији и открића до којих је дошла интервјуишући ове особе. У закључку се указује на ограничења политике и праксе интеграције, као и на промене које би требало предузети да би се постојеће могућности успешније користиле.

У оквиру три рада разматрана је инклузија из теоријске и појмовне перспективе. Циљ рада Нике Шуштерич јесте да представи сложеност развоја инклузивног образовања, које није следило линеарну путању, већ је обележено динамичним односима између различитих система мишљења. Паралелно са признавањем да је искљученост друштвени и политички проблем, и нарочито са потоњим развојем стратегија интеграције и савремених концепција инклузивног образовања, развијају се и нови начини на које се спроводи друштвена контрола и легитимишу нове форме искључивања и успостављања моћи. Ауторка указује на опасност поједностављеног разумевања односа између друштва и образовања. Уверење да ће инклузивно образовање довести до смањења неједнакости у друштву, које те једнакости ствара и одржава, не само да је превелико очекивање од инклузивног образовања, већ води ка његовом неуспеху.

Урбан Кордеш и Флориан Клаусбер постављају питање зашто инклузивно образовање није повезано са истраживањима (и открићима) различитих аспеката ума, односно са когнитивним наукама. Интерпретирајући постојећи јаз као дихотомију између социјалног и емпиристичког дискурса, ови аутори, који су присталице емпиристичке парадигме, спровode анализу добрих страна, кључних ограничења и „слепих мрља” обе парадигме. Уз приказивање кључних поставки, али и проблема који карактеришу два дискурса, аутори омогућавају њихово боље разумевање. Своје анализе закључују будућим задацима који би водили ка плодној јукстапозицији два дискурса.

Последњи рад представља преиспитивање инклузије из перспективе филозофије образовања у коме Јанез Крек заговара занемарени приступ инклузији, њеном разумевању и реализовању, а који почива у равни субјективности (и личне аутономије). Укљученост је могућа уколико дете или ученик позитивно субјективизује своју различитост. У складу са тим, аутор посебан значај придаје индивидуалности и разликама и упућује на проблеме хомогенизације и поједностављивања разлика, као пратиоце иначе легитимне концепције универзалне инклузије.

Ово је књига у којој се обрађује тема која је веома важна и актуелна, не само у Србији, већ скоро у свим државама у свету. У периоду развоја инклузивног образовања у Србији и вођења дебата о томе како га подстицати и реализовати, једна од вредности ове књиге је та што у вези

са овим питањима усмерава на различите могућности. Радове одликује истанчана критичка рефлексија инклузије уопште и/или њених појединих форми и приступа. Разматрајући најновија схватања инклузије и на критички начин, аутори су омогућили читаоцима обухватнији и продубљенији увид у овај феномен. Томе значајно доприноси интердисциплинарни карактер књиге која је значајна за све који се професионалне баве друштвено осетљивим групама и инклузијом.

Јелена Старчевић

Факултет педагошких наука
Универзитета у Крагујевцу, Јагодина, Србија

INCLUSION IN EDUCATION: RECONSIDERING LIMITS, IDENTIFYING POSSIBILITIES

Pavel Zgaga (Ed.) (2019). *Inclusion in Education: Reconsidering Limits, Identifying Possibilities*. Berlin: Peter Lang GmbH, 21 cm, pp. 269

This publication, edited by Pavel Zgaga, is a synergy of scientific papers of authors who represent different disciplines and different regions of Europe with distinctive features of inclusion development until the present. The editor believes that such, essentially a multidisciplinary approach, is necessary for better understanding of the concept of inclusion. Inclusion is not only viewed from the perspective of pedagogical practice, but also from the perspective of the social context and theoretical reflections.

The introduction, written by Pavel Zgaga, starts with a short story about education from a historical point of view and its transformation towards inclusive education. This longitudinal overview of education shows how the idea of school failure has been reframed over time, and places the origin of inclusive education in the research on the efficacy of special education. However, inclusion in education had to be underpinned by "external" processes, political and cultural changes, the definition of human rights and the rights of the child. The author recognises the importance of the "spirit of time" for the initiation of changes in education. With regard to that, a series of progressive laws in education was adopted across the globe after the revolutionary 1968, while the roots of the legal foundation of inclusive education may be traced all the way from the events pertaining to the adoption of the Declaration of Rights in 1789 to UNESCO activities in recent years. Education, in this transversal overview, is presented through its links with the social and cultural processes, political decisions and other determinants. Identifying public debate on inclusive education, with a focus on non-resolved issues and limitations in implementation, was done as a warning with regard to the purpose of debate and the importance of its constructive orientation: failure should be seen as a challenge and an incentive for future development. Finally, the author points to the transformation of inclusive education, lays out the recent and current dilemmas and presents the latest understanding of inclusive education.

In line with the editor's standpoint, three perspectives are necessary for a critical analysis which would determine not only the existent limitations, but also possibilities for further development of inclusive education. Therefore, this book has three chapters: (1) Inclusive pedagogy, (2) Inclusive society and (3) Reconsideration of inclusion. The book has a total of 10 articles.

The chapter on inclusive pedagogy starts with an article by Lani Florian in which approach to education, with the same name, is defined with its key conceptions and strategies, and is compared to the traditional approaches

based on individual differences and individualisation. Such a change of focus from the learner to *what* and *how* it is learned, enables us to avoid stigmatisation, new forms of exclusion and limited expectations, which usually go along with the traditional approaches. Florian links inclusive pedagogy to the socio-cultural perspective, with an emphasis on community learning.

Mojca Peček and Sunčica Macura base their article on positive experiences and the positive attitudes of persons from vulnerable groups towards special education in order to bring up the issue of the boundaries of inclusive education. The authors determine the boundaries at a theoretical and practical level, in the system of compulsory education and teachers' education, which are interdependent. They warn us of the ideological "purity" and its dichotomies, allegedly mutually exclusive (in the main dichotomy, inclusion is paired with exclusion, i.e., it is the attitude that in inclusion there must not be any form of exclusion). Except for the dogmatic approach, which cannot be defended not even at a conceptual level, nor is always in the best interest of the child, the authors suggest a more flexible approach, in which, with the help of reflection, it is allowed to combine the elements of various alternatives.

Irena Lesar and Mojca Žveglič Mihelič present the results of research carried out with university teachers (including assistants and professional support staff) who teach in study programmes for teachers, kindergarten teachers and school counsellors. They point out that inclusive education in Slovenia has still not been properly formally addressed, and they examine the university teachers' attitudes towards inclusive education in order to respond to the following question: are these attitudes an obstacle for the development of inclusive education in practice? By looking into the amount of time university teachers allocate to inclusion in their classes, their preference for integration or inclusion, their thoughts on who should bring the most important decisions pertaining to children's education, as well as other aspects of attitudes towards inclusion, the authors respond, in the conclusion, to the main question set in the article.

A comparative analysis of inclusive education in Slovenia and Italy was carried out by Darja Zorc-Maver, Annalisa Morganti and Janez Vogrinc. The authors, first and foremost, briefly laid out the systems of inclusive education in the two countries, and then looked into more specific issues, along with presenting the results of their research with the teachers. They included teachers' understanding of inclusive education and teachers' views of the objectives of inclusive education for a child with additional support need, teachers' evaluation of system support, teachers' competencies in their own country and cooperation with parents. Comparing the above, the authors identified some similarities and differences between the two countries. Given the fact that both countries have a different history of inclusive education, the parallel findings are rather indicative with regard to the shortcomings and limitations the teachers report on.

The chapter *Inclusive society* starts with the article by Špela Razpotnik, in which the author points to shortcomings within one-dimensional and reductionist strategies implemented in institutional attempts to put inclusion in practice, but also to inherent limitations to the notion of inclusion. The author relies on the conceptual framework of intersectionality, the paradigm of orientation to the living environment of the underprivileged, and, at the same time, suggests a comprehensive approach in which the focus is on vulnerable groups with all challenges, obstacles and problems they are facing in a given period of time. The article presents participatory action research with the families in risk of homelessness. The description of the experiences of these families gives a clear picture of the crucial limitations and the loss of resources in professionally and institutionally fragmented, paternalistic approaches, which cannot succeed in empowering vulnerable groups nor restructure the actual systems of power and privileges.

In his work, Bojan Dekleva deals with a special type of inclusion – the one that concerns the homeless. This type of inclusion, as noticed by the author, is a precondition for all other forms of inclusion, together with educational inclusion. He uses his personal and professional experience with individuals and families going through a period of homelessness as, among other things, an instrument to present the changes in the concept of homelessness and its sensitivity to social and political factors. In addition, he identifies determinants and the rise in the rate/dynamics of homelessness by offering statistical data on this social phenomenon in Slovenia, and more broadly, in Europe. By addressing the issues of whether homelessness is inevitable and what the strategies to its eradication would be, he defines the key preconditions, as well as limitations, for solving this issue.

The last article in the chapter on inclusive society is an article by Nina Marin who deals with refugees residing in Slovenia. The author chooses the term integration, as the one most prominent in relevant literature, and is mostly interested in the questions of economic integration, that is, the possibility of being immersed in the labour market. One of the preconditions for this type of integration is availability and adaptability of education to the needs of the children and adults who have fled various areas, most commonly those of the former Yugoslav republics. Along with important information on the issue of forced immigration globally and in Slovenia, the author provides the readers with the usual strategy of immigrant integration in Slovenia, as well as the findings reached during the process of interviewing individual immigrants. In the conclusion, she puts forward some of the limitations of the integration policies and practices, including the changes that should be made in order for the existing opportunities to be used more successfully.

Inclusion, from a theoretical and a conceptual perspective, is addressed in three articles. An article by Nika Šušterič aims at presenting the complexity of the development of inclusive education, which was not linear, but marked by dynamic relations between the different systems of thought. Parallel to the

recognition that exclusion is a social and political problem, especially with the later development of integration strategies and contemporary conceptions of inclusive education, came the new ways of implementing social control, legitimising new forms of exclusion and establishing power. The author points to the danger of simplified understanding of the relations between society and education. The conviction that inclusive education would bring about a reduction of inequality in a society, manufactured and maintained by that very society, is not only too much to expect from inclusive education, but it also leads to its failure.

Urban Kordeš and Florian Klauser pose the following question: why is inclusive education not connected with the research (and discoveries) on the various aspects of the mind, that is, with cognitive sciences. By interpreting the existing gap as a dichotomy between the social and empirical discourses, these authors, who are the supporters of the empirical paradigm, carried out an analysis of the upsides, key limitations and "blind spots" of both paradigms. With an overview of the key conceptions, but also problems characterising the two discourses, the authors provide a better understanding of both. They finalise their analysis by recommending future tasks which may lead to a better juxtaposition of the two discourses.

The last article appears for reconsidering inclusion from the perspective of the philosophy of education in which Janez Krek advocates for the neglected approach to inclusion, its understanding and implementation, which resides in the subjectivity (and personal autonomy) plain. Inclusion is possible if a child or a student positively subjectivises his/her differences. In line with that, the author lays special significance on individuality and differences and addresses the issues of homogenisation and simplification of differences, accompanied by the otherwise legitimate conception of universal inclusion.

This book discusses a topic which is contemporary and important, not only in Serbia, but in all countries of the world. In a time of the development of inclusive education and public debate on how to encourage and actualise it, one of the values of this book is that, with regard to the above, it points to the various possibilities. The articles are characterised by salient critical reflections on inclusion in general and/or its individual forms and approaches. By analysing the most contemporary understandings of inclusion and being critical, the authors provided the readers with an opportunity to grasp this phenomenon in a deeper, more comprehensive manner. This has been made possible by the interdisciplinary character of the book, relevant for all who are professionally involved with socially vulnerable groups and inclusion.

Jelena Starčević
Faculty of Education,
University of Kragujevac, Jagodina, Serbia